

İNKILÂP VE BENZERİ KAVRAMLAR

I. İnkılâbın Tanımı, Unsurları ve Aşamaları

Arapçadan dilimize geçmiş olan inkılâp kelime anlamı olarak; değişme, dönüşüm, bir halden başka bir hale dönme anlamlarını taşır. İnkılâp, “*Toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, iyileştirme, devrim, reform*” demektir. Köklü tedbirlerle kısa sürede meydana gelen önemli değişiklik, büyük yenilik veya ayaklanma sonucu iktidarı ele geçiren kimselerin toplumda ani ve derin siyasi, ekonomik, sosyal değişiklikler yapması sonucu ortaya çıkan tarihi olayların tümü şeklinde de tanımlanabilir. Aslında, İnkılâp kelimesi dilimizde dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Dar anlamı ile inkılâp, sosyal hayatta ve sosyal müesseselerde belli yönlerden gerçekleştirilen değişiklikleri ifade etmektedir. Türk İnkılâbı denildiğinde ise geniş anlamı ile Kurtuluş Mücadelesini de içine alan Büyük Türk İnkılâbı ifade edilmektedir.

İnkılâp, kavram olarak bir bütündür. Bir halk hareketi olarak eski bozuk düzenin yıkılmasını ve onun yerine yeni düzenin kurulmasını içerir. Buna göre inkılâbın unsurları şunlardır:

- a. **İnkılâp öncelikle bir halk hareketidir.** İnkılâbın en başta gelen özelliği de bu yüzden topluma mal edilmesidir. Bir kişiye, bir zümreye veya bir sınıfa dayanılarak yapılan inkılâp, toplumca benimsenmedikçe gerçek anlamda bir inkılâp niteliğini taşımaz. Mustafa Kemal Atatürk de inkılâbın temelinin ve gücünün halk olduğu çok iyi biliyordu. İşte bu sebeple Atatürk; “Ben şimdiye kadar millet ve memleket iyiliğine ne gibi hamleler, inkılâplar yapmış isem hep böyle halkımızla temas ederek, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım. Hedefimiz, gayemiz hep millet ve memleketimizin kurtuluşu, mutluluğu ve gelişmesidir” demektedir.
- b. **İnkılâp mevcut düzeni yıkma olayıdır.** Bir toplum hareketi olarak inkılâp, eskimiş, yıpranmış ve iktidarda bulunanların zorla devam ettirmeye çalıştıkları eski düzenin yıkılmasını öngörmektedir.
- c. **İnkılâp yıkılan düzen yerine yeni bir düzen kurmayı amaç edinir.** Atatürk’ün görüş açısından baktığımız zaman da bu özellikleri görmek mümkündür. İnkılâp her hal ve şart içinde bir ilericilik, yenileşmek ve bir çağdaşlaşmaktır. Çağın gerisinde kalmış müesseseleri ortadan kaldırmaktır. Yerlerine de ileri, gelişmiş müesseseleri getirmektir.

Bütün bu yenilikleri yaparken de milliyetçi ve medeniyetçi temellere dayanmak esas olacaktır.

Ancak inkılâp, kısa sürede gerçekleşen bir hareket değildir. Öyle ki, inkılâp fikrinin olgunlaşması ve gerçekleşmesi yıllarca sürebilir. İnkılâbın gerçekleşmesi için de belli aşamaların kat edilmesi gerekmektedir. Bu aşamalar; Fikri hazırlık aşaması, İhtilal (mücadele, aksiyon) aşaması ve yeniden düzenleme aşamasıdır.

- a. **Fikri Hazırlık Aşaması:** Bu safha, mevcut otorite veya sistemin bozukluklarına, adaletsizliklerine karşı muhalif fikirlerin ortaya atıldığı bir dönemdir. Bu aşamayı toplumdaki düşünürler, filozoflar ve aydınlar hazırlar. İnkılâbın hazırlık aşaması oldukça uzun bir dönem içinde gerçekleşebilir. Bu nedendir ki Fransız İnkılâbının hazırlık safhasında görev alan çoğu düşünür ve yazar, inkılâbın hareket safhasını görememiştir. Fransız İnkılâbı'nda Aydınlanma Çağı dediğimiz Voltaire, Diderot, J.J.Rouesso'nun öncülüğünü yaptığı dönem fikri hazırlık safhası olarak sayılabilir. Türk İnkılâbı'nda ise; Namık Kemal, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet gibi aydınların çalışmaları da fikri hazırlık safhasında önemli rolü bulunmaktadır.
- b. **İhtilal (mücadele, aksiyon) Aşaması:** Bu aşama hazırlık aşamasının tamamlanmasından sonra gelir ve aksiyon safhasıdır. Direnen ve yenilikleri engellemeye çalışan gruba karşı etkili bir mücadele gerçekleştirilir.
- c. **Yeniden Düzenleme Aşaması:** Bu aşamada yıkılan, bozulan düzenin yerine yenisini kurma çalışmaları gerçekleştirilir. Yeni düzenin kurulması ile inkılâp başarılmış olur. Ancak bu aşamada da yapılan düzenlemelere bazı grupların karşı çıkmaları gibi bazı güçlüklerle karşılaşılabilir. Bu nedenle yeniden düzenleme aşaması uzun zaman alabilir.

Türk İnkılâbı amaç, hazırlanış ve uygulama yönlerinden 1789 Fransız ve 1917 Rus İnkılâpları gibi diğer klasik inkılâplardan daha farklı bir gelişme seyri izlemiştir. İnkılâbın ilk aşaması olan fikir yönünden hazırlık klasik inkılâplarda görülmektedir. Fransız İhtilali'ni hazırlayan fikirler, Voltaire, Montesquieu, Diderot, Rousseau gibi Fransız yazar ve fikir adamları tarafından yüzyıllar boyunca süren çalışma ve eserler ile ortaya konulmuştur. Türk İnkılâbı ise Osmanlı Devleti'nin tarihi kaderine tabi olması gibi bir sonuçla karşılaşılması üzerine önce bir olay sonra da bu olaya bağlı bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Yani Türk İnkılâbı'nda fikri

cephe ya da hazırlık dönemi diyebileceğimiz süreç gerçekleşmemiştir. Türk İnkılâbı'nda içte yaşanan ihtilal dönemi de mevcut değildir. Klasik inkılâplardan farklı olarak işgale karşı milli mücadele, bağımsızlık ve egemenlik savaşı ile başlamıştır. Klasik inkılâplar, kargaşa ve düzensizlik evresi olarak karşımıza çıkan ihtilal süreci üzerinde yükseldiklerinden 'zorlayıcılık ve baskı' ögesi bunlarda çok ağır basar. Türk İnkılâbı'nın temelinde ise bu ögelerin derecesi ve şiddeti daha azdır.

Diğer inkılâplardan farklı olarak Türk İnkılâbı'nda inkılâbın hazırlığını yapanlar, fikri yönden olgunlaştıranlar ve onu aksiyon alanında başarıya götürenler aynı kişilerdir. Klasik inkılâplarda her aşama da farklı kadrolar rol alırken, Türk İnkılâbı'nın tüm aşamalarında aynı kadro yer almıştır. Son olarak diyebiliriz ki, diğerleri yüzyıllara yayılırken Türk İnkılâbı başarılı bir şekilde oldukça kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir.

II. Benzer Kavramlar

İnkılâp kavramına yakın sayılan ve bazen onunla karıştırılan bazı kavramlar vardır. Bu kavramlar ihtilal, isyan, hükümet darbesi, evrim ve ıslahattır. Islahat hareketleriyle birlikte gündeme gelen Batılılaşma, Modernleşme veya Çağdaşlaşma kelimelerinin üzerinde de durulması gerekir.

A. İhtilal

Kelime anlamı “bozma, bozulma, karışıklık meydana getirme” olan İhtilal, bir devletin mevcut siyasal yapısını, iktidar düzenini ortadan kaldırmak için bu konudaki hukuksal kurallara başvurmaksızın, zor kullanarak yapılan geniş bir harekettir. Görüldüğü üzere inkılâp, gelişmeye, ilerlemeye yönelik bir değişikliği ifade ettiği halde, ihtilal, mevcut düzeni bozmaya, çökertmeye yönelik bir anlam taşır. Yani ihtilal bozulan, altüst olan düzenin yerine yeni bir düzenin oluşturulmasını kapsamaz. Sadece inkılâbın bir evresini, hareketin yıkıcı olan kısmını teşkil eder. Bu hareket, inkılâbın ikinci safhası olan aksiyon safhasını oluşturabileceği gibi, sonuçsuz bir ayaklanma olarak da kalabilir.

İhtilal, mevcut kurumların yıkımını; inkılâp ise yeniden kurumsallaşmayı ifade eder. Türkiye'de ihtilal ve inkılâp kavramları genellikle ayırt edilmemekte, ihtilal inkılâbın yerine kullanılmaktadır. Bunun sebebi Türkçe de her iki kavramın da, Fransız İnkılâbı'ndan sonra kullanılmış olmasıdır. 1789 Fransız İnkılâbı, sıklıkla telaffuz edildiği gibi bir ihtilal değil, bir

inkılâptır. Atatürk'ün deyimiyle 1789 hareketi, tam yüz yıl süren bir ihtilaller serisidir, sonuç itibariyle bir inkılâptır.

B. İsyân

Sözlük anlamı “itaat etmemek, emre boyun eğmemek, ayaklanmak” demektir. Kavram olarak ise toplum içinde belirli bir grubun veya herhangi bir teşkilatın sınırlı amaç ve hedefini gerçekleştirmek üzere devlete karşı başkaldırma hareketidir. İsyân ile başkaldırma arasında ufak bir fark vardır. İsyân daha çok meşru düzene fiilen karşı gelmedir, yani bu hareket ile mevcut iktidara karşı gelinmektedir. Başkaldırma ile ise, mevcut iktidar, düzen açıkça tanınmamaktadır, reddedilmektedir.

Toplumsal beklentilerin karşılanamaması durumunda ortaya çıkarlar. Fakat isyanlar gelişme gösterebilirse ihtilale, ihtilaller gelişme gösterebilirse inkılâba dönüşebilir. Fransız İnkılâbı'nda bu şekilde olmuştur. Türk İnkılâbı'nda ise isyan ve ihtilal safhası yoktur. Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'ne karşı gelmesi bir isyan olarak nitelendirilemez. Çünkü ortada baş kaldırılacak bir devlet yoktur. Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti, bir devlette bulunması gereken unsurlardan, millet unsuru dışındakileri kaybettiği için hukuken varlığını yitirmiştir.

C. Hükümet Darbesi

Devletin bünyesinde bulunan resmi teşkilat veya kurumlardan birinin isyan ederek mevcut hükümeti devirip iktidarı ele almasına denmektedir. Bu hareket, parlamenter hükümet sistemlerinde hükümetin meclisteki güvenoyunu kaybederek düşürülmesi şeklinde demokratik şartlar çerçevesinde gerçekleşebileceği gibi askerin başkaldırısı ve askeri gücünü kullanarak hükümeti yönetimden uzaklaştırması şeklinde de gerçekleşebilir. Bu hareket ile sadece ve sadece iktidardaki kişiler değiştirilir, toplumun sosyo-kültürel, siyasi ve iktisadi yapısına dokunulmaz. Mevcut sistem ve rejimin üzerinde köklü değişiklikler yapılmaz. Darbe ile istenen amaç, daha modern ve çağdaş bir yaşam biçimi olsa bile, darbeler yöntem olarak baskıyı öngördüğünden başarıya ulaşma ve halk tarafından destek bulma oranı düşük olan hareketlerdir.

D. Tekâmül (Evrim)

Tekâmül, Arapça “kâmil” kökünden türemiş bir kelime olup, “ilerleme, gelişme, olgunlaşma” demektir. Tekamülün şimdi Türkçede kullanılan karşılığı evrimdir. Mevcut kurumun veya

herhangi bir varlığın ideale, daha iyiye doğru gelişmesini ifade edilmektedir. Ancak burada inkılâpta olduğu gibi hızlı bir hareketlilik söz konusu değildir. Aksine tekamülde olaylar çok yavaş, aşama aşama uzun bir süreç içinde ve dış etkenlere bağlı olmaksızın gerçekleşir. İlerleme ve gelişme zamana ve koşullara bırakılır.

E. Islahat (Reform)

Arapça “Sulh” kökünden gelen ıslah sözcüğünün çoğulu olan ıslahat düzeltmeler, iyileştirmeler anlamındadır. Islahatın Batı dillerindeki karşılığı ise reformdur. O da form kökünden gelmekte olup, yeniden şekillendirme, düzeltme, iyileştirme anlamına gelmektedir. Geniş anlamda reform; toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen kurumları, çağın ihtiyaçlarına ve şartlarına uygun olarak yeniden düzenlemektir. Mevcut düzen korunurken, bu düzenin aksayan yönlerinin düzeltmek için çalışmalar yapılmasıdır. Reform hareketleri, mevcut yasalara uygun bir biçimde gerçekleştirilir, yavaş seyreder ve zorlayıcı değildir.

III. Atatürk’ün İnkılâp Hakkındaki Görüşleri:

Mustafa Kemal Atatürk, inkılâplar ve Türk inkılâbı ile ilgili pek çok konuşma yapmış, bu konuşmalarında inkılâbın tanımından, Türk İnkılâbı’nın özelliklerine, inkılâpların temel kuralından, inkılâpların gerekliliğine ve savunulmasına kadar inkılâp hareketlerinde dikkat edilecek noktaları anlatmıştır. Atatürk’e göre; *“İnkılâp mevcut müesseseleri zorla değiştirmektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktadır.”* Atatürk, konuşmalarında inkılâp ile ihtilalin arasındaki farka dikkat çekmiş, Türk İnkılâbı’nın özelliklerinden bahsetmiştir. Buna göre, inkılâp, kelimenin ilk anda işaret ettiği ihtilâl manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Devletin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran en gelişmiş tarz olmuştur. Milletin, varlığını devam ettirmesi için fertleri arasındaki ortak bağ, din ve mezhep bağlılığı yerine Türk Milliyeti bağı olmuştur. Millet, uluslararası alanda gelişmenin şartının çağdaş medeniyet olduğu gerçeğini kabul etmiştir. Atatürk, Türk milletinin yaşamında meydana gelen bu değişikliklerin bir ihtilâlden çok, inkılâp kavramına benzediğini söylemektedir.

Mustafa Kemal, yapılan inkılâpların gayesini Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağa uygun, medeni bir toplum haline getirmek olduğunu, inkılâpların temel prensibinin bu olduğunu açıklamaktadır. Atatürk’e göre, çağdaş uygarlık düzeyine erişmeyi amaçlayan Türk

İnkılâbı'nın zaman kaybına, düzensizliklere ve iç çatışmalara tahammülü yoktur. Ayrıca Atatürk, inkılâplar konusunda kesinlikle geriye dönüş, ödün verme veya uzlaşmayla bir orta yol izlemeyi kabul etmez. Türk İnkılâplarının gerekliliğinin farkındadır. Bununla birlikte inkılâplarda izlenecek yolu da göstermiştir. *“Biz, büyük bir inkılâp yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Birçok eski müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lâzım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılâbı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız.”* diyen Atatürk, Cumhuriyetin, bağımsızlık ve özgürlüğün, çağdaş uygarlık düzeyini amaçlayan inkılâpların korunması konusunda inançlıdır. Çünkü inkılâpların henüz yeni olduğunu, ancak ileride kökleşip benimsenerek sağlamlaşacağını bilmektedir.

OSMANLI DEVLETİ VE YENİLEŞME ÇABALARI

I. Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri

XV. ve XVI. yüzyıllarda en görkemli devrini yaşayan ve üç kıta üzerinde yayılarak çok geniş sınırlara ulaşan Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonlarına doğru giderek büyüyen bir gerileme dönemine girdi. Eski gücünü kaybetmiş olmakla beraber yine de Avrupa devletler dengesinde büyük ölçüde yeri olan önemli bir devlettir. Sınırları Asya'da Yemen-Arabistan Yarımadası, Hint Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan geçip Kafkasya'dan Anapa'ya kadar; Avrupa'da Dinyester nehrinin batı kıyılarından Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak şekilde devam ederek Avusturya'ya dayanıyordu. Afrika'da hemen hemen Kuzey Afrika'yı ayrıca Doğu Akdeniz ve Ege Denizi adalarının da tamamını içine alıyordu. Osmanlı Devleti üç kıtada toprakları bulunan Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Kızıl Deniz'e tam anlamıyla egemen olan ve Doğu Akdeniz'de söz sahibi bir imparatorluktu. Bu sınırlar ise yaklaşık olarak 4 milyon kilometre kareyi kapsıyor ve üzerinde de yaklaşık olarak 25 milyon nüfusu barındırıyordu.

Ancak bu başarılarına rağmen Osmanlı Devleti, karşısında artık iktisadi ve sosyal hayatta meydana gelen dönüşümlerle birlikte güçlenen bir Avrupa vardı. Osmanlı askeri gücü de Avrupa karşısında eski ihtişamını ve kuvvetini büyük oranda kaybetmişti. Öte yandan askeri zaferler kazanmak gayesiyle devletin bütün maddi kaynaklarının seferber edilmesi, devleti zayıflatarak ekonomisini ciddi bir dar boğaza sokmuştu. Bu gerileme, başlangıçtaki duraklamadan sonra yıllar geçtikçe hızlanmış, artık devlet toprak kaybetmeye, sınırları

daralmaya, nüfus azalmaya, ekonomik güç zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, ağır mağlubiyetlere uğrayıp yüzyıllar boyu kazandığı toprakları hızla kaybetmesi üzerine bu gerilemeye karşı çözüm yolları aradı. Osmanlı devlet adamları ve alimleri tarafından durumun iyileştirilmesine yönelik olarak çeşitli tedbirler üzerinde durulmuştu. Dönemin aydınları tarafından devletin içinde bulunduğu bu buhrana “devlet düzeninde eski kuralların terk edilmesi ve askeri alanda teknolojik olarak geri kalmışlığın” sebep olduğu düşünülüyordu. Zira bu gerileme süreci devletin Avrupa orduları karşısında birbirini takip eden yenilgiler alması ile ortaya çıkınca, ilk zamanlar gerilemenin sebepleri de askeri alandaki yetersizlikler olarak görüldü. Devlet adamları, Batı’daki gelişmelere ayak uydurulmadıkça, özellikle orduyu Batı’nın yeni savaş teknikleri ile donatıp, onların metotları ile eğitmedikçe, yükselmenin hatta ayakta durmanın imkânı olmayacağı sonucuna vardılar. Öncelikle askeri alanda başlatılan yenilik hareketlerinin, Tanzimat dönemi ile birlikte diğer alanlara da kaydırılmasına rağmen, devlet içine düştüğü zor durumdan kurtarılamamış ve yapılan yenilik hareketleri de sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti’nin gerileme ve çöküş sürecine girmesine sebep olan etkenler zaman içinde daha belirgin bir hal almış, bu sebepler iç ve dış sebepler olarak sınıflandırılmıştır.

A. İç Sebepler

Osmanlı Devleti’nin gerilemesine ve daha sonra da çöküşüne sebep olarak gösterilen siyasi, idari, askeri ve sosyal alandaki bozulmalar birbiriyle çok ilgilidir. Bu bozulmalar birbirlerinden ayrı olarak ele alınamayacağı gibi aynı zamanda birbirilerine sebep teşkil etmektedirler. Devletin pek çok alanda geri kalması ve çöküşünü hızlandırmasında etkili olan iç sebeplerin başında merkezi yönetim sisteminde meydana gelen bozukluklar sayılıyordu. Bunu, askeri sistemin bozulması, ekonomik sistemin bozulması, eğitim ve adalet sistemindeki bozulmalar ile sosyal alandaki bozulmalar takip ediyordu.

İç nedenlerin başında merkezdeki yönetici kadrosunun bozulması gelmektedir. Hanedanın en büyük erkeğinin tahta geçirilmesini öngören, Ekber sisteminin getirilmesi ile taht kavgaları önlenerek devletin iç bunalıma itilmesi önlenmiştir. Ancak bu sistem yetersiz hanedan üyelerinin de devletin başına geçmesine yol açmıştır. Tahta çıkan padişahlar devlet işlerine ilgisiz kalmışlar ve ordunun başında seferlere çıkmamaya başlamışlardı. Şehzadelerin sancaklara gönderilmemesi, sarayda tutulması, devlet işlerinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmayan, devleti yönetme alışkanlığından uzak, deneyimsiz padişahların ülkeyi kötü

yönetmelerine neden olmuştur. Bu durum ise padişahların tecrübesizliğinden yararlanan saray kadınlarının ve ağalarının devlet yönetiminde etkili olmalarına yol açmıştır. Devleti iyi yönetemeyen, yetersiz padişahların yönetime gelmesi de, yukarıdan-aşağıya doğru mülki idarenin tüm kademelerinde bozulmaya yol açmıştır. En küçük memuriyetten, en büyüğüne kadar bütün kamu görevleri alınıp, satılır ve rüşvetle el değiştirir duruma gelmiştir.

Askeri sistemdeki bozukluklar da son derece dikkat çekicidir. III. Murat döneminden itibaren kapıkulu ocaklarına kanunlara aykırı asker alınarak sayılarının artırılması, Yeniçerilerin geçim sıkıntısını ileri sürerek askerlik dışında işlerle uğraşmaları Osmanlı askeri sisteminde bozulmalara yol açmıştır. Gerileme döneminden itibaren her iki askeri güç de çağın gerektirdiği yeniliklere ayak uyduramamış, bunun sonucunda Osmanlı ordusu eski savaş gücünü yitirmiş, disiplinsiz, yeniliklere tavır alan bir insan topluluğu görünümüne bürünmüştür. Tımarlı Sipahi Sistemi'nin bozulmasında ise, bu teşkilatla doğrudan ilgili olan ve “dirlik” olarak adlandırılan toprak sisteminin bozulması etkili olmuştur. Bir hizmet karşılığı verilen dirliklerin hakkı olanlarla değil de iltimasla rastgele şahıslara verilmesi tımarlı sipahi sisteminin de bozulmasına yol açmıştır. Osmanlı donanması ise XVII. yüzyılda gerilemeye başlamış, Avrupa'daki gemi teknolojisine ayak uyduramayan donanma XIX. yüzyılda büyük ölçüde çökmüştür.

Devletin çöküş nedenlerinin en önemlilerinden biri de ekonomik yapının bozulmasıdır. Coğrafi keşifler sonucu dünya ticaret yollarının değişmesi, Osmanlı Devleti'nin daha önce elinde tuttuğu ticari avantajları kaybetmesine yol açtı. Osmanlı Devleti gümrük gelirlerini büyük ölçüde kaybetti. Başlangıçta Fransa'ya daha sonra diğer Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlar Osmanlı Devleti aleyhinde gelişme gösterdi. Kapitülasyonlar yolu ile yabancı malların ülkeye serbestçe sokulması, sanayinin gelişmesini önlemiş, ülkedeki yerli üretim hızla azalırken devlet dışa bağımlı duruma gelmişti. Sömürgelerden Avrupa'ya yüklü miktarda altın ve gümüş akışı, bu madenlerin bir miktarının Osmanlı ülkesine girmesi paranın değerini düşmesine ve enflasyonun artmasına yol açmıştı. Osmanlı ekonomik yapısının aksamamasına sebep olan en önemli faktörlerden biri de tımar sisteminin bozulmasıdır. Bu durum tarım faaliyetlerinin aksamamasına ve devletin vergi kaybına uğramasına sebep oldu. Kaybedilen savaşlar sonucunda ödenmek zorunda kalınan tazminatlar ve askeri giderler, artan rüşvet ve suiistimal olayları, saray masraflarının artması gibi nedenler de ekonomik sistemin bozulmasında etkili rol oynamıştı.

Ülkedeki eğitim ve öğretim faaliyetleri çağın gereklerine ayak uyduramaz hale gelmişti. Yükselme Devri'nin devlet adamlarını ve devlet kadrolarını yetiştiren Osmanlı İlmiye Teşkilatı XVIII. ve XIX. yüzyıllara gelindiğinde çok farklı bir mahiyet almış, Avrupa'daki ilmi gelişmeleri takip edemediği gibi, zamanla ilimle uğraşmayan bir kurum haline gelmiş, buna paralel olarak siyasetle meşgul olmaya başlamıştır. Yönetim bakımından da eğitim kurumları arasında bir bütünlük yoktu. Bu duruma azınlık ve yabancı okulları ile ilgili problemler de eklenmişti.

“Adalet” olgusuna büyük önem veren Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adalet mekanizmasında bozulmalar meydana gelmeye başladı. Osmanlı devlet anlayışının ana ilkesi adalet idi. Adaletin gereğince etkin olamaması bir süre sonra devlet kademelerinde rüşvetin artmasına, muhtelif görevlere tayin edilen şahısların halkın menfaatinden çok kendi çıkarlarını gözetmelerine, hak ve hukukun geri plana atılmasına sebep olmuştur. Bu sürecin farkına varıldığı zaman çeşitli ıslah çalışmaları yapılmış ise de bu durumu düzeltmek o kadar kolay olmamıştır. Zira yapılan düzenlemeler, halka indirgenmeyip daha çok devletin belli kademelerinde gerçekleştiği için bir süre sonra toplumda çatışmalar baş göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde gerileme ve çöküşün iç nedenleri sadece bunlardan ibaret değildi. Başlıca sebeplerden biri de Osmanlı toplum yapısından kaynaklanan sorunlardı. Osmanlı Devleti'nin idaresi altında değişik din ve milliyetlere mensup topluluklar yaşamaktaydı. Osmanlı idaresi altındaki bu toplulukların her biri devletin refah ve adaletinden istifade ederek yaşamaktan memnundu. Ancak Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik fikrinin etkisi ve diğer devletlerin kışkırtması ile önce Balkan milletleri daha sonra da azınlıklar arasında bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin içten çökertilmesinde etkili olmuşlardır. Devletin gerileme sürecine girmesi ile başlayan aksaklıklardan Müslüman tebaada rahatsız idi. Bu rahatsızlıklar Anadolu'da iç isyanların ortaya çıkmasına neden oldu. İsyanların bastırılması için gösterilen çabalar devleti yıpratmış ve otoritenin zayıflamasına yol açmıştır. Tımar sisteminin bozulması, tarım faaliyetlerinin aksamasına, toprakların ekilemeyip boş kalmasına sebep olmuştu. XVII. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin nüfusları hızla artmış, bu durum şehirlerde işsizliğe ve güvenliğin bozulmasına neden olmuştur.

B. Dış Sebepler

Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş nedenleri arasında devletlerarası ilişkiler ile dış dünyada meydana gelen gelişmeler de etkili olmuştur. Dış sebeplerin başında Osmanlı Devleti'nin **doğal sınırlarına** ulaşmış olması geliyordu. Osmanlı Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra hızla yükselerek çağının en güçlü devletlerinden biri olmuş, üç kıtaya yayılarak toprak bütünlüğü bakımından da bir hayli genişlemişti. Doğuda Azerbaycan, İran dağları, Hazar Denizi'ne kadar genişlemiş, güneyde Umman Denizi'ne kadar uzanmıştı. Kuzey Afrika tamamen alınmıştı. Kuzeyde Karadeniz kıyıları ve Kırım Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. Batıda Adriyatik ve Yunan Denizi'ne kadar genişlemiş, Viyana önlerine kadar gidilmişti. Osmanlı Devleti artık güçlü rakiplerle karşı karşıya kalmış, yeni fetihler gerçekleştirememiş ve savaşlar artık bir gelir kaynağı olmaktan çıkmıştı. Dolayısıyla bu dönemde başlayan yeni savaşlar Osmanlı Devleti için bir gelir kaynağı olmaktan çok, ağır bir yük olarak hissedilmişti.

Dünyanın önemli ticaret yollarını kendi kontrolü altında bulunduran Osmanlı Devleti ekonomik açıdan da güçlüydü. İki yüz yıla yakın süren Haçlı Seferleri, İslam dünyasındaki bolluğu ve refahı, Avrupa'nın daha yakından tanınmasına imkân sağladı. Bu zenginliklere kavuşmak isteyen Avrupalılar yeni icatlara yöneldiler. Pusulanın bulunması ve gemi yapım tekniğinin geliştirilmesi sayesinde açık denizlere kolaylıkla açılan Avrupalı denizciler XV. yüzyılda Hint ticaretinde söz sahibi olmak, Akdeniz ve Asya'daki diğer ticari araçları ortadan kaldırmak için yeni yollar aradılar. Sonuçta Portekiz ve İspanyol denizcileri Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a varmayı diğer taraftan da Amerika'yı bulmayı başardılar. Böylece Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında olan Baharat ve İpek yolları eski önemini kaybetti, bu durum Osmanlı Devleti'nin ekonomik üstünlüğünü yitirmesine yol açmıştır. Yeni keşfedilen yerlerden getirilen tütün, pamuk gibi yeni tür bitkiler Avrupa'daki tarım kesimine yeni üretim kaynakları sağladı. Bunun yanı sıra Amerika kıtasının keşfedilmesi, buradaki yer altı zenginliklerinin Avrupa'ya aktarılması Osmanlı Devleti'nin para düzenini bozmuştur. Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin ticari üstünlüğünün Avrupa karşısında kaybedilmesine neden olacaktır. Coğrafi keşiflerle maddi zenginliklere kavuşan Avrupalılar fikir alanındaki gelişmelerle Rönesans ve Reform hareketlerini başlatmışlardı. Avrupa'da oluşan Rönesans ve Reform hareketlerinin Osmanlı Devleti'nde pek etkisi olmamış, Batı Avrupa'daki ekonomik ve fikri gelişmelerden bütünüyle uzak kalınmıştı.

XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki gelişmelere ve özgür düşünme anlayışına paralel olarak bilim ve teknolojinin gelişmesi sanayi devrimine giden yolları açmıştır. Sanayi İnkılâbı, en basit şekli ile el araçlarının yerine makinenin geçmesidir. Geniş bir tanımlama ile buhar kuvvetinin sanayiye uygulanması, buharla işleyen makinelerin çoğalması ve dolayısıyla az zamanda çok mal üreten fabrikalaşmanın başlaması ile sanayi ve ticaret dünyasında büyük değişikliklerin olmasıdır. Bu gelişim, İngiltere'de özellikle dokuma sanayinde ortaya çıkmış, diğer alanları da kapsayacak şekilde öteki Avrupa ülkelerine yayılmıştı. Batıda Sanayi Devrimi ile gelişen üretim kaynaklarına karşın Osmanlı Devleti'nde sanayileşme çabalarının olmaması ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemiş ve dışa olan bağımlılığı artırmıştır. Sanayi Devriminin baskısı özellikle XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı ekonomisinde tahrip edici etkisini göstermiştir. İngiltere ile 1838'de imzalanan ticaret sözleşmesi ile Avrupa malı ürünler ucuz ve bol miktarda Osmanlı pazarına girerken, Osmanlı ülkesindeki hammadde daha ucuza yurt dışına çıkarılmış, bu da yerli sanayiinin gelişmesini engellemiştir. Dış borçlanma, para basma gibi yöntemlerle sorunların çözülebileceğine inanılmış, dış borçlanma devleti iflasla karşı karşıya bırakmıştır. 1881'de Muharrem Kararnamesi ilan edilmiştir.

Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) adı altında Osmanlı Devleti'ni iktisadi ve mali bakımdan bağımsızlıktan yoksun bırakan, bütün kaynaklarını denetleyen bir sistem kurulmuştur.

Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan **Nasyonalizm (Milliyetçilik)** kavramı, çok milletli devletlerin parçalanmalarına yol açmıştır. Milliyetçilikten en çok etkilenen devletlerden biri de Osmanlı Devleti'dir. Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik anlayışı Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkları harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti'ni çökertmek isteyen dış güçlerin kışkırtmaları sonucu Sırlar, Rumlar, Bulgarlar, Romenler ayaklanmışlardır. Onların bu isyanları devleti çok güç durumlara sokmuştur. Bu ayaklanmaları bastırmak Osmanlı Devleti'ni ekonomik yönden sarstığı gibi, siyasi açıdan da büyük devletlerin Osmanlıların iç işlerine karışmalarına yol açmıştır. Bu milletlerin önce özerklik, daha sonra da bağımsızlıklarını kazanmaları, Osmanlı Devleti'nin giderek küçülmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin çöküşüne sebep olan dış etkiler bakımından en önemli faktörlerden biri de Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhindeki idealleri ve izlediği politikalarıdır. XVIII. yüzyılda Avrupa sahnesine çıkan güçlü devletlerden biri de Rusya idi. Rusların ünlü Çarı I. Petro Rusya'yı modernleştirmek, Baltık ve Karadeniz'e açılarak sıcak denizlere inmek, Balkanlara

tesir etmek emelini ortaya koymuştu. Bu açıdan Rusya için Osmanlı Devleti içindeki Ortodoksların himayesi ve boğazlara inme amaçlarının kesiştiği İstanbul'un ele geçirilmesi en önemli hedef haline gelmişti. Rusya'nın bu politikası Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkilemiş, hemen hemen her on yılda bir tekrarlanan Osmanlı-Rus savaşları devleti güçsüz bırakıp, ekonomik yönden de ağır kayıplara uğratmıştır.

III. Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde çöküşü durdurmak ve devleti yeniden eski gücüne kavuşturmak için yapılan çalışmalar Gelenekçi Zihniyetle Yapılan Yenilikler ve Batılı Tarzda Yapılan Yenilikler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

A. Gelenekçi Zihniyetle Yapılan Yenilikler

Osmanlı Devleti yükseliş devrinin ardından XVI. yüzyılın sonlarında bir buhran devrine girdi. Avrupa'ya karşı olan üstün konumunu kaybetmeye başladığı gibi, devletin koyduğu prensiplerde ve kanunlarda bozulmalar meydana geldi. Sıkıntıların had safhaya çıktığı XVII. yüzyıl başlarında birtakım ıslahatlar yapılması gündeme geldi. Bu dönemde yapılan ıslahatlarda, problemlere devletin kendi iç dinamikleri çerçevesinde çözümler bulma düşüncesi hakimdir.

Devlet, Kanuni'nin saltanatının sonlarından itibaren fark ettiği, ancak teşhiste zaman zaman yanıldığı türlü olumsuzlukları gidermek için yeni hukukî ve idarî düzenlemelere gitmeye başladı. III. Murad (1574-1595), III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617) dönemlerinde peş peşe çıkarılan, çok ayrıntılı bir şekilde konuları ele alan adâletnâmeler devletin bu ıslahat girişiminin sonucu idi. Devlet yetkilileri yanında devrin bazı ilim ve fikir adamları, kalem erbabı da bu olumsuzlukları tesbit, ıslah ve ortadan kaldırmak için irili ufaklı birçok risâle kaleme alıyorlardı. Yaşanan sıkıntıların sebeplerinin gösterildiği ve çözüm yollarının tavsiye edildiği bu eserlerde, eski parlak dönemin özlemleri ve o yılların uygulamalarının çözüm yolu olduğu belirtilmektedir. Osmanlı tarihinin bir döneminde devlet teşkilatının ve toplum yapısının mükemmel bir halde bulunduğu, o zamanlar sıkıca riayet edilen "Kanun-ı Kadim"e uyulmadığı için düzenin bozulduğu ileri sürölmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ıslahatlara teşebbüs eden padişah Sultan II. Osman (1618-1622) olmuştur. II. Osman, Lehistan seferindeki başarsızlığının sebebi olarak askerin gayretsizliğini görüyordu. Askeri alanda bazı yenilikler yapma fikri böylece gelişti. Yeniçeri ocağını

kaldırarak yerine milli ve düzenli bir ordu kurmak istemiş ancak bunu hayatıyla ödemiştir.

Sultan IV. Murad (1623-1640) ise Koçi Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda ıslahatlar yaptı.

Islahat risâleleri arasında haklı bir şöhreti olan Koçi Bey Risâlesi, muhtevasının zenginliği yanında eserin önemini arttıran asıl nokta buradaki fikir ve önerilerin arzlar halinde IV. Murad ve Sultan İbrâhim'e sunulmuş olması ve bizzat padişah tarafından uygulanmasıdır. Eserin muhtevası başlıca yönleriyle rüşvet, sadrazamın bağımsızlığı, saray nüfuzunun kaldırılması veya asgariye indirilmesi, ulemanın sadece liyakat esas alınarak yükseltilmesi, haksız ve sık azlin önlenmesi, tımar tevcihlerinin liyakate göre yapılması, kapıkulu konusunda “kanun-ı kadîm”e aykırı uygulamaların lağvedilmesi gibi gerçekçi önerilerdi. Sultan IV. Murad, önce kendi otoritesini kabul ettirdi. Halka zulüm yapanları ağır bir biçimde cezalandırdı. Yeniçerileri disiplin altına aldı. Tımar sistemine işlerlik kazandırıldı. Yapılan yoklamalarla görev yapmayan tımarlı sipahiler azledildi. Yolsuzluk önendi, güvenlik sağlandı. Adaletnameler yayınlayarak halkın korunmasına yönelik tedbirler alındı. IV. Murad dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama döneminde toparlandığı bir dönem olarak kabul edilir. Bu toparlanma ölümü ile bozulmuş ve 1656 yılında **Köprülü Mehmet Paşa'nın** sadrazam olmasına kadar da tekrar sağlanamamıştır.

XVII. yüzyılda yaşamış olan bir başka bilim ve fikir adamı Katip Çelebi (1609-1658) ise meseleyi önceki yazarlardan daha geniş bir açıdan ele almıştır. **I. Mustafa, IV. Murat ve Sultan İbrahim devirlerinde yaşamış olan Katip Çelebi, değişik alanlardaki ıslahat önerilerini ayrı ayrı kitap ve risâleler halinde toplamıştı.** Önceki yazarlardan farklı olarak, problemlere çözüm bulabilmek için devletin ve toplumun genel niteliğinin bilinmesi, sıkıntıların kaynağına inilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Diğer taraftan Kâtip Çelebi, ilmiye ve medrese eğitimi konusunda gözlenen gerileme ve bozulmanın sebepleri konusunda daha önceki tespitlerden oldukça farklı bir yorum yapmaktadır. **Ona göre aklî ilimlerin kaldırılması medreseleri büyük bir gerilemenin içine sokmuştur.**

Sadarete gelen **Köprülü ailesi** zamanında ise devlet işlerinin ve toplumun düzene girdiği görülmektedir. Köprülüler eski düzeni canlandırmak yerine, meselelere pratik çözüm yolları getirdiler. Özel olarak ticaret ve tarımı teşvik amacıyla birtakım tedbirler aldılar; ticari faaliyetler kolaylaştırıldı, vergiler düşürüldü. Ekonomide yaşanan iyileşme siyasi alanda da kendini gösterdi. 1669'da Girit'in fethi tamamlandı, 1681'de imzalanan Osmanlı-Rus barışı ile devletin kuzey bölgeleri de güvenlik altına alındı. Bu başarılar Osmanlı yöneticilerinin

bazılarında eski geleneğe uygun olarak, fetihler yapılması fikrini uyandırdı. Osmanlı orduları 1683 yılında Viyana kapılarına ikinci defa dayandı. Ancak bütün Avrupa Viyana'nın yardımına koştı ve Osmanlı ordusu yenilerek geri çekildi. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk defa düşmanlarına toprak bıraktı. Bu durum Osmanlı kamuoyunda derin bir tesir meydana getirdi. Hristiyan Avrupa ülkelerinin askerlik ve maddi alanda, İslam alemine üstünlük sağladıkları açıkça idrak edildi. Artık devletin kanunnamelere uygun şekilde düzenlenmesinin yeterli olmadığı anlaşıldı. Bundan sonra Osmanlı yöneticileri, batı ile daha fazla ilgilenmeye ve Avrupa ile ilişkilerde barış siyasetine önem vermeye başladılar.

B. Batılı Tarzda Yapılan Yenilikler

1. Lale Devri

Osmanlı Devleti'nin yüzünü Batı'ya çevirip Avrupa tarzında ilk ıslahatlar yaptığı dönem, 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona eren Lale Devri'dir. Bu yenileşme dönemine, İstanbul'da yoğun olarak lale yetiştirilmesinden ve lalelerin dünyaya yayılmış olmasından dolayı bu isim verilmişti. III. Ahmet döneminde devlet erkânı, Pasarofça yenilgisinden sonra Avrupalıların üstünlüğünün nedenlerinin araştırılması gereği üzerinde durarak Osmanlı'nın Avrupa tarzındaki ilk yenileşme hareketini başlattı.

Bu amaçla Damat İbrahim Paşa döneminde Avrupa'ya gönderilen elçilerin sayısı arttırıldı. Paris'e, Viyana ve Moskova'ya gönderilen elçilerden sadece diplomatik ve ticarî antlaşmaları imzalamaları değil Avrupa diplomasisi ve askerî gücü hakkında bilgi edinmeleri de istenmiştir. Avrupa'ya gönderilen elçiler arasında Yirmisekiz Mehmet Çelebi en önemlilerinden bir tanesidir. Damat İbrahim Paşa tarafından Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'ye verilen talimatta Fransa'nın medeniyet ve eğitim araçlarını iyice tetkik ettikten sonra uygulanabilir olanları rapor etmesi istenmişti. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin dönüşünde padişaha sunduğu raporda, sokaklarda, dükkânlarda, hastanelerde, hayvanat bahçelerinde gördüklerini de anlatmış ve özellikle de Fransız askeri okulları ve eğitim alanları üzerinde durmuştur.

Yenileşme politikasının en önemli göstergesi, Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi ve İbrâhim Müteferrika'nın gayretleriyle 1727'de Müteferrika'nın İstanbul'daki Sultan Selim mahallesindeki evinde kurulan matbaadır. Bu dönemde İstanbul, Selanik, İzmir ve Halep'te Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar tarafından işletilmekte olan matbaalar bulunmakla beraber, 1727 yılında açılan bu matbaa ilk defa Türkçe eser basan matbaa olarak da tarihe geçmekteydi. Matbaada temelde dil, tarih ve coğrafya konulu eserler basıldı. Lale Devri'nde matbaanın kurulması yanında yaşanan bir diğer bilimsel gelişme de bir Tercüme Heyeti'nin kurulmuş olmasıdır. İlim, fikir ve edebiyat adamlarından kurulan bu tercüme heyeti devamlı olarak toplanarak Doğu ve Batı dillerinden tercümeler yapmıştır. Bu dönemde Fransızcadan Türkçeye ilk defa bazı eserler çevrildiği gibi bazı Türkçe eserlerin de Fransızcaya tercüme edilerek basıldığı görülmektedir.

Lale Devri'nde Osmanlı Devleti'nin ekonomik kaynaklarını tüketen savaşlar ve çarpışmalar son bulurken bu barış döneminde çeşitli Avrupa Devletleri'nde kurulan elçilikler sayesinde bu devletler ile kültür alışverişi güçlenmiştir. Bu dönemde Avrupa'da Türk tarzı moda olurken, Osmanlı süsleme sanatlarında ve diğer sanat alanlarında da Avrupalı motifler Osmanlı sanatına girmiştir. Nitekim bu dönemde özellikle Fransa ve Avusturya köşklerinden ilham alınarak, Boğaz ve Haliç'in kıyıları boyunca inşa edilen yalılar ve şairler, müzisyenlerin katıldığı eğlencelere mekân olmuştur.

Bu devirde tersanenin ve ordunun düzeltilmesine de önem verilmiş, tulumacılar ilk itfaiye teşkilatı haline getirilmiştir. Askeri ıslahatla ilgili 1717 sonlarında İstanbul'a gelmiş bulunan De Rochefort isimli bir Fransız "Bab-ı Ali Hizmetinde Bir Fen Kıtası Kurulması Üzerine Tasarı" adıyla bir proje sunmuştur. Ordunun durumunun düzeltilmesini amaçlayan bu projenin uygulanma imkânı olmamıştır. 1727'de Üsküdar'da açılan ve Avrupa usulü askeri eğitim vermeyi amaçlayan Hendesehane bu alanda bir ilk teşkil etmektedir. Tekfur Sarayı'nda açılan çini imalathanesinin yanı sıra, kumaş dokuma fabrikası ile Yalova'da bir kâğıt fabrikasının kurulması da bu devirde meydana gelmiştir.

Bu yenilik dönemi 1730 tarihinde Patrona Halil ayaklanması ile sona erdirilmiştir. Bu olayla Lale Devri'ne son veren isyancılar aynı zamanda padişah III. Ahmet devrine de son vermişlerdir.

2. III. Selim Dönemi (1789-1807) Yenilikleri

Osmanlı Devleti'nde ilk ciddî reform girişiminin yapılmaya çalışıldığı III. Selim dönemi (1789-1807), II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerine zemin hazırlaması bakımından son derece önemlidir. III. Selim'in ıslahat çabası, sadece askerî ıslahatların genişlemesi açısından değil, aynı zamanda çok yönlü reform girişimlerinin başlangıcı olması açısından da ayrı bir anlam taşır.

III. Selim iktidar ve otoriteyi eline aldığı ilk iş olarak devrin seçkin devlet adamlarından, ulema ve ayandan “devletin zaafları ve alınması gereken önlemleri” içeren layihalar hazırlamalarını istemiştir. Başta Sadrazam olmak üzere yirmi iki layiha sunulmuştur. Hazırlanan bu layihalardaki görüşlerin ortak noktası askeri alanda yenileşme yapılmasının zaruri olduğu idi. III. Selim, bu görüşler çerçevesinde öncelikle orduyu ıslah ile işe başlayarak Yeniçeri Ocağı'na dokunulmamak üzere Nizâm-ı Cedîd adında yeni bir ordu kurmayı hedefledi. Böylece, Şubat 1793'te Bostancı Ocağı'na bağlı olarak Nizam-ı Cedit Ocağı'nı kurdu. Tanzimat'ın hazırlanmasında büyük rol oynamış olan Nizam-ı Cedîd (Yeni, “modern” Düzen) dar ve geniş olmak üzere iki durumu ifade etmektedir. Birincisi, yani dar anlamda III. Selim devrinde Avrupa usulüyle yetiştirilmek istenen talimli askeri orduyu, ikincisi, yani geniş anlamda ise III. Selim'in yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için teşebbüs ettiği yenilik hareketlerinin bütünüdür.

Bu ordunun finansmanı için 1 Mart 1793'te İrad-ı Cedit Hazinesini oluşturdu. Nizam-ı Cedit'teki en büyük yenilik Türk gençlerinden oluşuyor olmasıydı. Yeniçerilerden fazla maaş veriliyor, askeri bazı vergilerden muaf tutuluyorlardı. Bu ordunun Batılı tarzda organizasyonu ve eğitimi için Avrupa'dan subaylar getirilip istihdam edildi. III. Selim yeni orduyu ve eski askeri kurumları nitelikli askerlerle güçlendirmek maksadıyla 1795'te Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun (Kara Harp Okulu) kurdu. Batılı uzmanlardan özellikle Fransızlardan yararlanma yolunu seçildi. III. Selim donanmayı da yeni baştan düzenleyerek XVII. yüzyıldan beri gelen gerilemeyi durdurdu. Bu amaçla ilk olarak 1773'te inşa edilmiş olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un ıslahına başlandı. Modern Osmanlı denizciliğinin kurucusu olan Küçük Hüseyin Paşa'yı Kaptan-ı Deryalığa getirdi. Yeni gemiler inşa ettirdi. Çanakkale'de dâhil olmak üzere 15 tersaneyi yeniden kurdurdu. Donanmaya asker sağlanması amacıyla Batı Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlara zorunlu hizmet getirildi. Tersane genişletilirken Bahriye için bir

sağlık teşkilatı kuruldu. Bulaşıcı hastalıklar için karantina uygulamasına da ilk kez bu dönemde geçildi.

Bu dönemde Osmanlı sınırları 28 ile bölündü. Böylece Osmanlı, Anadolu ve Rumeli olarak iki eyalet ve 28 il haline geldi. III. Selim 28 il uygulamasından sonra bir nizamname yayınlayarak bu illerde çalıştırılacak kişilerin hangi niteliklere haiz olması gerektiğini belirtti. III. Selim Vüzera Nizamnamesi'nden sonra devlet adamları için hangi hediyein rüşvet olup olmayacağını belirten bir nizamname daha yayınlamıştır. III. Selim çok sık bir şekilde taşra yöneticilerine adaletnameler göndererek halka zulüm yapılmaması, adalet ve merhametin elden bırakılmaması konusunda onları uyarmıştır.

III. Selim devrine kadar Avrupa Devletleriyle ilişkiler bu devletlerin İstanbul'daki elçileri aracılığıyla sürdürülürdü. Osmanlı Devleti'nin Avrupa merkezlerinde daimî ikamet elçileri bulunmuyordu. Devletin yabancı devlet merkezlerinde temsil edilmesi, Avrupalı ülkelerle ilişki kurmak ve güvenilir bilgiler almak için daimî elçiliklerin açılması gerekiyordu. Bu amaçla önemli merkezlerden başlamak üzere 1793'te ilk olarak Londra'ya Yusuf Ağâh Efendi daimî elçi olarak gönderildi. 1797'de Paris, Viyana ve Berlin'de daimî ikamet elçilikleri kuruldu. Bu elçilikler pek çok Osmanlı aydınının yetişmesine, yabancı dil öğrenmelerine, Avrupa ülkelerindeki fikir akımlarını tanımalarına hizmet etti. Böylece Batı'dan haberdar ve Batı'ya yönelik küçük bir azınlık oluşmaya başladı.

III. Selim döneminin yenilikler açısından önemli bir yönü de giyim, kuşam, sanat, müzik, örf ve adetler, edebiyat vb. alanlarda gündelik hayatta yenilikler oluşması ve batılılaşmanın bu alanlarda görülmeye başlamasıdır. Özellikle büyük şehirlerde kadınların kıyafetlerinde örf ve adetler değişmeye başlamıştır. III. Selim döneminde gerçekleştirilen önemli çabalardan biri de dil alanındadır. Bu dönemde yapılan çevirilerle dilde meydana gelen değişim kıvılcımları dikkat çekmektedir. III. Selim zamanında Mütercim Asım'ın Farsçadan yaptığı lügat çevirisi, Türkçe açısından mühim bir gelişmedir.

III. Selim'in yaptığı reformlara karşı olanlar Nizam-ı Cedit'in kaldırılmasını ve bir süre sonra da III. Selim'in tahtan indirilmesini sağladılar. 1807'de III. Selim tahttan çekildi, yerine IV. Mustafa padişah oldu. III. Selim'in tahttan indirilmesi, Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabalarının önünü kesememiştir. Daha sonraki padişahlar zamanında devleti tekrar eski

gücüne tekrar kavuşturmak amacıyla reform hareketleri daha da hızlanarak devam ettiği görülmektedir.

3. II. Mahmut Dönemi (1808-1839) Yenilikleri

II. Mahmut tahta geçtiğinde devletin otoritesi sarsılmış ve devlet zayıf düşmüştü. II. Mahmut'un ilk sadrazamı olan ve IV. Mustafa'yı tahttan indirerek kendisini tahta geçiren kişi olan Alemdar Mustafa Paşa devletin otoritesini yeniden kurmak için çabalara girişti. Bu amaçla Alemdar Mustafa Paşa ilk iş olarak Rumeli ve Anadolu'daki ayanları İstanbul'da toplayarak onlarla **Sened-i İttifak** adında bir anlaşmaya vardı. Bu senet bir taraftan padişahın, diğer taraftan da ayan ve beylerin karşılıklı taahhütlerini ihtiva ediyordu. Buna göre, her iki taraf da, ülkenin iyi bir şekilde yönetilmesi için çaba harcayacak ve yenilik hareketlerinin gerçekleşmesine çalışacaklardı.

II. Mahmut, sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa'nın önerisi üzerine Sekban-ı Cedit adıyla yeni bir askerî ocak kurdu. Ancak, Yeniçerilerin isyanı sonucu Alemdar Mustafa Paşa öldürülünce bu ocak kaldırıldı. II. Mahmut bir deneme daha da yaparak yeniçerilerden Eşkinçi Ocağı adıyla askerî bir birlik kurdu. Yeniçerilerin ayaklanmasıyla bu ocak da kaldırıldı. II. Mahmut, ulemanın ve Yeniçeri Ocağı'nın baskıları dolayısıyla hiçbir yenileşme çabasına girişemeyeceğini anlamıştı. Bunun üzerine 1826'da Yeniçeriler tarafından çıkarılan bir ayaklanma ile Yeniçeri Ocağı etkisiz duruma sokuldu. **Osmanlı tarihinde bu olaya Vaka-yı Hayriye (Hayırlı Olay) denildi.** II. Mahmut Yeniçeri ordusunun yerine Avrupa usulünde yetiştirilmek üzere Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurdu. Yeni orduya asker sağlanması 1826 yılı sonunda çıkarılan bir nizamname ile düzene kondu. Askerlerin eğitimi için Avrupa'dan ve Mısır'dan subaylar getirildi. Alman Feldmareşal H. Von Moltke getirilen subayların arasındaydı. Askerlik alanındaki yenilikleri sağlamlaştırmak için, Harp Okulu ve Tıp Okulu kuruldu. Avrupa'ya ilk kez askerî eğitim için öğrenci gönderildi.

II. Mahmut merkezî otoriteyi sağlamak için harekete geçti, devlet kurumlarında yeni düzenlemeler yaptı. **Divan sistemi kaldırılarak, yerine nazırlık (bakanlıklar) kuruldu. Nazırların bir araya gelip görüştüğü Meclis-i Vükela açıldı.** Sadrazam ve şeyhülislâmda toplanan yetkiler, nazırlar (bakanlar) arasında paylaştırıldı. Sadrazamın adı başvekil (başbakan) olarak değiştirildi. Devlet memurlukları Dâhiliye (İçişleri) ve Hariciye (Dışişleri) olmak üzere iki bölüme ayrıldı. Devlet memurları maaşlı hâle getirildi. İktisat Nezareti

kuruldu. İstanbul'da belediye güvenlik ve vergi toplama görevleri bu nezarete verildi. Kadıların rüşvet ve görevlerini kötüye kullanmalarına karşı ceza kanunnamesi ile memurlara ait kanunnameler yayınlandı. Kişinin malına devletçe el konulması (müsadere) geleneği kaldırıldı. Böylece devlet tarafından özel mülkiyet güvence altına alındı.

Devlet erkânının nasıl giyineceğine dair bir kanunname çıkartıldı. Buna göre, Devlet dairelerinde çalışanlara fes, ceket, pantolon giyme zorunluluğu getirildi. Bizzat padişah sakalını keserek batılı kıyafeti ile tebaasına örnek oldu. Anadolu ve Rumeli'de ilk kez 1831'de nüfus sayımı yapıldı. Askerî amaçla yapıldığı için yalnızca erkekler sayıldı. Bu sırada vergilerin düzgün toplanabilmesi için mülk sayımı da yapıldı. Devletin yaptığı işlerden halkı haberdar etmek için aynı yıl ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekayi çıkarıldı.

II. Mahmut Döneminde eğitime de önem verilerek, yeni okullar açıldı. İstanbul'da ilköğretim zorunlu hâle getirildi. Yüksek okullara öğrenci yetiştirmesi için rüştiye adı verilen okullar açıldı. Sivil memur yetiştirmeyi amaçlayan Mekteb-i Maarif-i Adliye kuruldu. Yeni orduya Avrupa harp sanatını bilen piyade ve süvari subaylarının yetiştirilmesi için 1834 yılında İstanbul'da Mekteb-i Umumi Harbiye öğretime açıldı. II. Mahmut'un sağlık alanındaki reformları da dikkat çekicidir. 1827 yılında ordunun doktor ve cerrah ihtiyacını karşılamak için Tıphane-i Amire açıldı. Veba ve kolera salgınları için 1838'de Avusturya'dan getirilen uzmanların yardımıyla İstanbul yakınlarında bir karantina merkezi kuruldu.

Yabancı dilden çeviriler yapmak için 1833'te tercüme odası kuruldu. Devletin dış ülkelerle olan resmi yazışmaları yürütmek yanında, söz konusu odada yabancı dil bilen memurlar yetiştirilecekti. Ertesi yıl Avrupa'da Osmanlı ikamet elçilikleri yeniden kuruldu. Posta örgütü oluşturuldu. 1834'te de Üsküdar'dan İzmit'e kadar ilk posta yolu hizmete kondu. Yurt dışına yapılacak geziler için pasaport zorunluluğu getirildi. Polis örgütü kuruldu.

II. Mahmut ıslahatçı Osmanlı padişahları arasında en başarılı olanı sayılır. Bu dönem yenilikleri Osmanlı toplumuna büyük faydalar sağlamıştır. Fakat II. Mahmut daha önceki tecrübeleri gördüğü için köklü bir programa cesaret edememiş, kendi mutlak otoritesinin sınırlanmasına da hiç yanaşmamıştır.

III. Tanzimat Dönemi (1839-1876) Yenilikleri

Sultan II. Mahmut'un başlattığı yenilikler dizisinin bir devamı olarak kabul edilen Tanzimat Dönemi, 3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunarak ilan

edilen “Gülhane Hatt-ı Hümayun”u ile başlayıp I. Meşrutiyet’in ilan edildiği 1876 yılına kadar devam etmektedir.

a. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)

Sultan II. Mahmut’un ölümünden sonra yerine geçen, genç padişah Abdülmecit, yeni düzenlemelere girişti. Mustafa Reşit Paşa, hazırladığı “Gülhane Hatt-ı Şerifi” veya diğer bir deyimle “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” diye anılan Tanzimat Fermanı’nı Gülhane Meydanı’nda padişahın ve memleketin ileri gelenleri ile yabancı devlet temsilcilerinin önünde düzenlenen büyük bir merasimde, 3 Kasım 1839’da okudu.

Bu metinde Osmanlı Devleti’nin 150 yıldan beri çeşitli nedenlerle şeriata ve kanunlara uyulmadığı için fakirliğe ve zayıflığa sürüklendiği, gerekli yeni kanunlar yapıldığı takdirde, coğrafi konumu, toprağının verimliliği ve halkın yetenekleri dolayısıyla devletin çok kısa zamanda ümit edilen seviyeye ulaşacağı belirtiliyordu. Bu belge ile padişahın halkının can, mal ve namusunu güvence altına alacağı, vergilerin herkesin gelirine göre adalete uygun biçimde toplanacağı, askerlik işlerinin de yeniden gözden geçirileceği dile getiriliyordu. Kanunlar her gücün üstünde olacaktı.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun okunmasından kısa bir süre sonra, belgede gerekli olduğu gösterilen tedbirlerin alınmasına başlandı. Kişi haklarının koruması için yeni bir ceza kanunu yapıldı. Bu kanunla cana ve mala karşı meydana gelecek saldırıları önlemek ve kamu görevlilerinin keyfi davranışlarına karşı tedbirler almak bakımından önemli adımlar atıldı. Memur suçlarına ait yeni bir idare kanunu çıkarıldı ve burada rüşvet için ağır cezalar konuldu. Tanzimat’ın birinci ve ikinci yıllarında iltizam ve aşar toplama usulleri değiştirildi. Aşar, maliye memurları vasıtasıyla toplanmaya başlandı. Hristiyanların verdikleri cizye, patrikhaneler aracılığıyla toplandı. Ancak mali reformlar yapılamadığı için kısa süre sonra tekrar eski usullere dönüldü. Ticaret hayatında ise anlaşmazlıkların çözülmesi için ticaret mahkemeleri kuruldu. Askerlik yaşı 20 olarak kabul edildi ve kura usulü getirildi. Ülke toprakları askerlik bakımından bölgelere ayrıldı. Her bölgenin nüfusuna göre alınacak asker miktarı tespit edildi. Hristiyanlar da askere alınacaktı ancak bu yürütülemedi. Eğitim işlerini düzene sokmak için bir meclis kuruldu. İdari örgütte de bazı yenilikler yapıldı. Her valinin yanına bölge kuvvetlerine komuta edecek bir muhafız ile maliye işlerine bakacak bir defterdar verildi. Bazı eyalet ve sancaklarda yerel meclisler kuruldu. Yine bu dönemde bütçe

uygulamalarına gidilmiş, gazeteler çıkartılmıştır. Eğitim, edebiyat ve haklar alanlarında önemli gelişmeler kaydedildi.

Tanzimat Osmanlı Devleti'nde III. Ahmet'ten itibaren başlamış olan yenileşme hareketleri içinde önemli bir merhale teşkil eder. Bu zamana kadar yapılan yenileşme hareketleri, ağırlıklı olarak, devletin uğradığı askeri yenilgiler göz önünde tutularak, hemen daima askeri alanda gerçekleşmişti. Tanzimat Fermanı'nda meydana gelen aksaklıkların devlet ve toplum düzeninden kaynaklandığı görülmüş ve bunların yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bundan dolayı, Tanzimat Fermanı, hem bir çeşit İnsan Hakları Demeci ve hem de bir bakıma anayasal nitelikte ortaya çıkmıştır. Ancak, Tanzimat Fermanı, bir halk hareketi sonucu halktan gelen bir isteğin ifadesi olmayıp, devlet iktidarını kullanan üstün otoriteden, hükümdardan gelmiştir ki bu da Tanzimat Fermanı'nın zayıf tarafıdır. Bu yüzden halk tarafından benimsenememiştir. Tanzimat Fermanı ile padişah, milli egemenlik, meşrutiyet veya cumhuriyet rejimlerine gidilmeksizin, kendi iradesiyle kendi yetkilerini sınırlamıştır. Kendi otoritesinin faaliyet sınırlarını çizmiş ve siyasi gücünün kullanılma şeklini, ilk defa belirli bir statüye kendisi bağlamıştır. Tanzimat, bu yönleriyle, anayasalı rejimin gerçekleşmesi yolunda atılmış bir ilk adımdır.

Bu ferman uygulamada pek parlak sonuç vermemiş, dışarıdan ve içerden tepkilere maruz kalmıştır. Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi çok uluslu imparatorluklar, kendi vatandaşlarının da benzer haklar istemelerinden korktuklarından tepki göstermişler ama bu arada özellikle Rusya, Osmanlı içişlerine karışmak için bunu fırsat olarak görmüştür. İngiltere ve Fransa bu yenileşme hareketinden memnun kalmakla birlikte onlar da Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için bunu bir vasıta olarak kullanmak istemişlerdir.

Hristiyan tebaa içinde en ayrıcalıklı azınlık olan Rumlar, ayrıcalıklarının eşitlik ilkesi çerçevesinde bozulmasına hiç de olumlu yaklaşmadılar. Müslüman tebaa da Hristiyanlarla eşit duruma gelmekten pek hoşnut kalmamıştır.

Ancak ne olursa olsun, Tanzimat, daha sonraki yenilik ve gelişmelerin temelini teşkil etmesi yönünden, Osmanlı tarihinde ayrı ve önemli bir yere sahiptir. Tanzimat dönemi reformları, bütün eksiklik ve yetersizliklerine rağmen, okumuş, idealist ve dinamik bir yeni kuşağın, farklı fikirlerin ve değişik ideolojik yaklaşımların ortaya çıkmasına vasıta olmuş, meşrutiyet dönemi ve parlamenter sistemin alt yapısını hazırlamıştır.

b. Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)

Islahat Fermanı, aslında Osmanlı Devleti'nin bir iç düzenlemesi iken devletlerarası bir antlaşmada yani Paris Antlaşması'nın maddeleri arasında yer alması yönünden aynı zamanda siyasi niteliği de olan bir fermanıdır. Paris Kongresi'nin başlamasından hemen sonra, 18 Şubat 1856 günü, İstanbul'da devletin ileri gelenleri ile yabancı devlet temsilcilerinin huzurunda okunarak açıklandı.

Ferman, 1839 Tanzimat Fermanı gibi sadece can, mal, namus güvenliğinin sağlanmasını değil, aynı zamanda, Osmanlı Devleti içerisindeki Müslüman olmayanları Müslümanlarla eşit haklara kavuşturmayı esas almıştır. Fermanıda belirtilen hususlar ve alınan tedbirler şu şekilde idi: Hristiyanların dinî bütün hak ve ayrıcalıkları aynen korunacak, dinî ibadet ve törenler serbestçe yapılacaktır. Hristiyanlar da Müslümanlar kadar güvenliğe sahip olma hakları vardı. Gerek kamu kurumları, gerekse özel kişiler tarafından olsun, Hristiyanları küçültücü, Müslümanlara oranla fark gözetici, muamelede bulunulmayacaktır. Bütün memuriyetler ve okullar fark gözetilmeksizin bütün halka tam bir eşitlikle açık olacaktır. Bütün cemaatlerin okul açabilmesi; eşit ve serbest bir şekilde ticari ve ekonomik faaliyette bulunabilmesi; Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki ticaret ve cinayet davalarına karma mahkemelerin bakması ve mahkemelerde herkesin kendi dinine göre yemin edebilmesi sağlanacaktır. Vergi eşitliği olacak, Müslüman olmayanlar da askere alınacaktır.

Fermanın amacı, bütün toplulukları ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmektir. Ancak Ferman, sadece Müslüman olmayan uyruğun ayrıcalıklarını genişletmişti. Müslümanlar için ise yeni bir şey getirmiyordu. Müslüman olmayanlara verilen yeni ayrıcalıklar yönünden, Islahat Fermanı, Müslümanlar tarafından olumsuz karşılandı. Tanzimat Fermanı'nın hazırlayıcısı Reşit Paşa'ya göre, Müslüman-Hristiyan eşitliği böyle birdenbire değil, yavaş yavaş gerçekleşebilirdi. Reşit Paşa'nın eleştirdiği bir diğer nokta ise fermanın yabancı devletlerin baskısı ile çıkarılmış olmasıydı. Müslüman halk ise Hristiyanların kendileri ile eşit duruma getirilmesinden hoşlanmamıştı. Hristiyanlar ve diğer toplumlar ise, kendilerine birçok haklar tanıyan, fakat aynı zamanda askerlik gibi (isteyen bedel vererek askere gitmeyebilirdi) bazı yükümlülükler getirdiği için Islahat Fermanı'nı iyi karşılamadılar. İmparatorluk içinde bu tepkilerle karşılanan Islahat Fermanı, uygulamada da birçok güçlüklerle karşılaştı. Bu nedenle de bazı hükümleri kâğıt üzerinde kaldı.

